

1953. március 5-én meghalt Sztálin, ami fordulatot hozott a szovjet–jugoszláv kapcsolatokban is. Szovjet részről Lavrentij Pavlovics Berija miniszterelnök-helyettes volt az első, aki felvetette a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szintű visszaállításának szükségességét, ami 1953 folyamán meg is történt. Tito végig ambivalens érzésekkel figyelte a fejleményeket. Egyrészt örömmel fogadta a szovjetekkel való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét; mindez akkor is igaz, ha a kommunizmushoz vezető út kérdésében alapvetően ellentétes nézeteket vallottak. Másrészt nem múltak el a konfliktus éveiben előkerült sérelmek, a szovjetek szítottá rágalomhadjárat, a Kominformból való exkommunikáció. Svetozar Rajak szerb történész véleménye szerint Tito okkal feltételezte, hogy a szovjetek közeledése csak újabb fejezet a Jugoszlávia alávetésére irányuló törekvésekben. Hruscsov – kinek első titkári pozíciója meglehetősen ingatag volt ekkor – szerette volna eltávolítani Jugoszláviát a nyugati hatalmaktól, és betagozni a Szovjetunió dominálta kelet-európai rendbe.⁶⁹

Több levélváltás és egyeztetés után végül 1955. május 26. és június 2. között Belgrádban Tito és Hruscsov személyesen találkozott, ezt nevezhetjük az SZK(b)P első titkára „Canossajárásának” is. Megérkezése után a belgrádi repülőtéren Hruscsov felolvasott egy nyilatkozatot, melyben – egyebek mellett – elismerte, hogy több út is járható a szocializmus építésében, azonban Hruscsov *csak* azokra az országokra alkalmazta ezt az elvet, amelyek már önállósodtak – Jugoszlávia, Kína –, a többi szocialista országot nem engedte eltávolodni a szovjet típusú szocializmus-értelmezéstől, szocializmus-építéstől. Tito ezzel szemben azt pártolta, hogy *minden* ország saját úton építse a szocializmust, ez az egyetlen módja ugyanis az egyedi adottságok figyelembe vételének, s azok pragmatikus kihasználásának.⁷⁰

A találkozót követően a két ország gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatai, majd az SZKP XX. kongresszusa (1956 februárja) után pártközi kapcsolatai is javultak. A további normalizálódás jegyében 1956 áprilisában feloszlatták a Kominformot, júniusban Tito háromhetes látogatásra érkezett a Szovjetunióba.⁷¹

A szovjet–jugoszláv viszony rendeződése elősegítette (vagy inkább – miután ildomos volt követni a Szovjetunió példáját – megkövetelte) a csatlós országok Jugoszlávia-politikájának megváltoztatását is. Ezen országok kapcsolatai a délszláv állammal fokozatosan javultak, normalizálódtak a következő években.⁷²

Összegzőképpen elmondható, hogy Tito a szovjet–jugoszláv viszony normalizálódása után sem szándékozott megszakítani nyugati kapcsolatait. A jugoszláv érdekeket szem előtt tartva, önálló cselekvési lehetőségeket keresve „manőverezett” a két tömb között, ügyelve arra, hogy függetlenségét egyik oldal se veszélyeztesse. Ennek logikus következménye lett az el nem kötelezettség politikája, mely a kétpólusú (kétosztatú) világfelfogással szemben kínált alternatívát, elsősorban a gyarmati sorból újonnan felszabaduló országok számára. Tito és Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnök 1954-ben megfogalmazták a „pozitív semlegesség” elvét, mely aktív, konstruktív külpolitika folytatását jelentette. Egyik tömb irányába sem köteleződnek el, viszont nyitottak a kollektív biztonság és béke kialakítását, megőrzését előirányzó tárgyalásokra.⁷³

⁶⁹ Uo. 221–222. A szovjet–jugoszláv kapcsolatok újrafelvételéről ír: Svetozar Rajak: *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953–1957*. Routledge, London – New York, 2011. A könyvről magyar nyelvű ismertető olvasható: Vukman Péter: A szovjet–jugoszláv kapcsolatok alakulása. Kibékülés, elvtársi viszony, konfrontálódás. *Múltunk*, 2012/3. sz. 255–263.

⁷⁰ Vukman: *Moszkvától Londonig...* i. m. 222.

⁷¹ Uo.

⁷² Utóbbival kapcsolatban lásd: Uo. 222–227.

⁷³ Tarrósy István: Az el nem kötelezettség mozgalma 1955–2005. A „harmadik út” a világpolitika rendszerében. *Pécsi*

A világpolitikai alternatíva megszilárdulásának újabb fontos állomása volt 1955. április 18–24. között az indonéziai Bandungban megtartott értekezlet, ahol 29 afrikai és ázsiai ország képviselői gyűltek össze s alkották meg a békés egymás mellett élés tíz alapelvét. A csúcspontot az 1961. szeptember 1–6. között Belgrádban megtartott értekezlet jelentette, itt alakult meg az el nem kötelezettek (más néven tömbön kívüliek) mozgalma.⁷⁴

Az el nem kötelezettség politikája Tito számára főleg presztízsszempontokból volt jelentős, folyamatosan „felszínen” lehetett a világpolitikában, hiszen Jugoszlávia – egészen Tito haláláig – a mozgalom egyik vezető országának számított.

Jelen forrásközlésünkben a szovjet–jugoszláv konfliktus időszakából származó, a brit–jugoszláv kapcsolatok alakulását bemutató dokumentumokat közlünk kronologikus sorrendben. Elsőként a normalizálódó jugoszláv–brit kapcsolatok alátámasztásául Sir Charles Peake belgrádi brit nagykövet feljegyzését közöljük Fitzroy Maclean 1949 tavaszán Titónál tett látogatásáról. A nagykövet feljegyzése a kétoldalú kapcsolatok normalizálódásának egyik első dokumentuma, amely egyben rámutat annak a görög polgárháborúval játszott összefüggésére is. Ezt követően három brit feljegyzés közlésével mutatunk rá a hivatalos jugoszláv fegyverkerés (1951. január) közvetlen hátterére és az azonnali brit dilemmákra. Forrásközlésünkben hangsúlyosan szerepel Anthony Eden brit külügyminiszter belgrádi (1952. szeptember) és Josip Broz Tito jugoszláv államfő 1953. márciusi londoni látogatása. Úgy véljük, hogy a tárgyalásokról készített hivatalos feljegyzéseket olvasva a jugoszláv külpolitika aktuális problémái mellett betekintést nyerhetünk abba is, miként látták Titóék a világpolitika alakulását, aktuális fejleményeit. Forrásközlésünket a Washingtonban 1953. augusztus 24–28. között folytatott háromhatalmi (brit, amerikai és francia)–jugoszláv katonai megbeszélésekről készített összefoglaló jelentéssel zárjuk. A megbeszélésen a felek egyeztettek a csatlós haderők nagyságáról szóló becsléseiket és koordinálták védelmi terveiket. A katonai tárgyalások önmagukban is jelzik, hogy Sztálin halálát követően nem került sor a jugoszláv–szovjet kapcsolatok azonnali javulására és a jugoszláv vezetés továbbra is a Nyugattal folytatott katonai együttműködésben volt érdekelt.

A közölt források a brit állami levéltár, a *The National Archives – Public Records Office* (Kew Gardens, London) gyűjteményéből, a külügyminisztérium mennyiségileg és minőségileg is legfontosabb, 371-es fondcsoportjából származnak (Foreign Office, Political Departments: General Correspondence, 1906–1966; PRO FO 371). Az 1953. augusztusi megbeszélésekről szeptember 10-én készült összegző jegyzőkönyv a védelmi minisztérium iratai közül került lefordításra (Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Registered Files, DEFE 11). A pontos levéltári jelzeteket a dokumentumok végén zárójelben megadtunk. Forrásközlésünk során arra is törekedtünk, hogy a dokumentumokat formailag is az eredeti iratoknak megfelelően közöljük. Ez alól csak Eden 1952-es látogatása esetén tértünk el. (Az iratok eredetileg kéthasábos formában találhatók meg.) A dokumentumokat magyarázó lábjegyzetekkel láttuk el, a lábjegyzetek számozása folyamatos. A közölt iratok szövegéhez fűzött értelmező megjegyzéseinket minden esetben kapcsos zárójelben tettük meg.